

საქართველოს დემოკრატიული საზღვარგარეთე

პროფესორი ლეონ მელიქსეთ-ბეგი

ი. ე. ბ.

ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო ს
მეზობელ მხარეთა აღწერა

მე-XVIII საუკუნის მეორე ნახევარისა

როგორც მასალა ამიერ-კავკასიის საისტორიო
გეოგრაფიისათვის
(კუპით)

თბილისი
1936 წ.

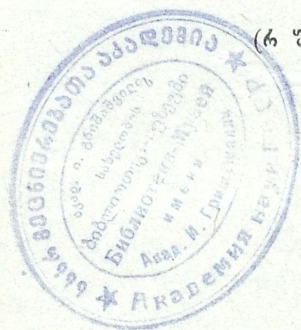

პროფ. ლეონ მელიქსეთ-ბეგი

„საქართველოს მეზოზეოლ
მხარეთა აღწერა“

30066 მე-XVIII საუკუნის მეორე ნახევრისა,

როგორც მასალა ამიერ-კავკასიის საისტორიო გეოგრაფიისათვის

(რ უ კ ი თ)

საქართველოს გეოგრაფიული საზოგადოება

თფილისი
1935

შთავლიტი 7054

ტირაჟი—1100

ტფილისი, გაზ. „კომუნისტი“-ს გ-ბის სტამბა, შეკ. № 2887.

„საქართველოს მეზობელ მხარეთა აღწერა“

მე-XVIII საუკუნის მეორე ნახევრისა,

როგორც მასალა ამიერ-კავკასიის საისტორიო გეოგრაფიისათვის

ვახუშტის გეოგრაფიის შემდეგ ე. წ. „საქართველოს მეზობელ მხარეთა აღწერა“, როგორც ქრონოლოგიურის თანამიმდევრობით, ისე ქვალიტატიურის, ე. ი. თვისებრიობითის ღირსებით, მეორე ნაწარმოებია ძველი ქართული ლიტერატურის საუნჯეში. ამასთანავე, იგი ერთად-ერთი ძველია ქართულ ენაზე, რომელიც შეიცავს მასალას ამიერ-კავკასიის საისტორიო გეოგრაფიისას, ერთის მხრივ, და იმავე ამიერ-კავკასიის ისტორიისას, მეორეს მხრივ, მე-XVIII საუკუნის მეორე ნახევრისათვის.

თვით ამ ტრაქტატს, რომელიც „საქართველოს მეზობელ მხარეთა აღწერა“-დაა ცნობილი, მოუღწევია ჩვენამდე 2 რედაქციით: ერთია ის, რომელიც აღნუსხული იყო 1810 წ. 26 სექტემბერს შედგენილს „ქართული მწერლობის ძეგლთა სია“-ში (Список памятников Грузинской письменности; составлен 26 сентября 1810 г.), № 112-ის ქვეშე, შემდეგი სათაურით: „ინსტრუქციით აღწერა გარემოთა მეზობელთა საქართველოსათა ვითარებისა და ადგილთა“²; ეს — პირველი — რედაქცია შედგენილია 1769 წ. 14 ივნისს, როგორც ჩანს, ერთსა და იმავე დროს ქართულად და რუსულადაც, და გამოცემულია პროფ. ალ. ცაგარლის მიერ: ქართული — შემდეგი მოკლე სათაურით „Краткое описание стран и народов, окружающих Грузию“³, ხოლო რუსული — ასეთი

¹ წაკითხულ იქნა როსენებად „ელზი“-ის საისტორიო სექციის სხდომაზე 1934 წ. 20 დეკემბერს. დოკ. ს. ი. მ. ჯანაშიას და ვ. დონდუას მადლობას ვუძღვებ ზოგიერთი საგულისხმო მითითებებისათვის.

² А. Цагарели, Сведения о памятниках грузинской письменности, т. I, в. 3, СПб. 1894, стр. 258.

³ А. Цагарели, Грамоты и другие исторические документы, относящиеся до Грузии, т. II, в. 1. Грузинские тексты с 1768 по 1801 год. СПб. 1898, стр. 8—13.

ვრცელი სათაურით: „Описание городам и местам, ближним к Грузии и Кахети, где какое войнство и какой народ обитает жительство, и чьево владения есть оные, — какво дано от царя Ираклия посланному ко выс. е. и. в. двору кн. Артемию Андроникову для подачи е. с. графу Н. И. Панину, на Грузинском диалекте. Перевод с Грузинскаго“⁴. მეორე რედაქცია — დავით-რექტორისეულია, იმავე საუკუნის ოთხმოციან წლებში შედგენილი, რომელსაც მოულწევეია ჩვენამდე 2 ხელნაწერად, ქ. შ. წ.-კ. გ. ს. ფონდის №№ 4989 და 2316-ის ქვეშე⁵, შემდეგი ვრცელი სათაურით: „მე, უმცირესი ვინმე, ძე ალექსისა და თელავის ქალაქის სემინარიის რექტორი დავით, მოვახსენებ მეზრ თხოვნისა მათისა და რომელთამე, საქართველოდს მეზობელთა მკარეთა ადგილთა. ამას უკუე წერილთა აღუწერ თქვენსა ღეოლრაფიურებ, რომელ ბრს ინსტრუქცია“⁶. ეს, მეორე, რედაქცია მთლად გამოცემული არაა, მხოლოდ მისგან რამდენიმე (4) თავი გამოქვეყნებული აქვს მ. ჯანაშვილს⁶.

თუ რა პირობებშია შედგენილი თვით ტრაქტატი, ტექსტიდან არ ჩანს. მაგრამ საგულისხმოა პირველ რედაქციასთან დართული post scriptum-ი, რომელიც ქართულს ტექსტში იკითხება ასე: „ეს ინსტრუქცია მ. ბ.⁷ კანცელარიისად მირთმევად კეთილ შესაბამობით ვრაცხეთ, — ამისთვის აქაურნი საქმენი და გარემოებათა ჩვენთანი მ. ბ.⁸ იუწყის“⁹, ხოლო რუსულში ამგვარად: „Сие известие нарочно для его графскаго сиятельства посылаетца об аккуратном известии с нашей стороны“¹⁰. ვარდა ამისა, ტრაქტატის ორსავე რედაქციაში აღნიშნულია ფრიად მნიშვნელოვანი მოვლენა ამიერკავკასიის ისტორიაში, სახელდობრ ის, რომ ქართველების მიერ ერევნის აღების შემდეგ, რომელსაც ადგილი ჰქონდაო „ათის-თხუთმეტის (პირველს რედაქციაში — ათას-თხუთმეტის, sic) წლის წი-

⁴ А. Цагарели, op., cit. т. I, с 1768 по 1774 год. СПб. 1891, стр. 433—438.

⁵ Е. Такайшвили. Описание рукописей „Общества распространения грамотности среди грузинского населения“, т. II, Тфл. 1906—1912, стр. 692, 626.

⁶ მ. ჯანაშვილი, საინგილო, — „ძველი საქართველო“, ტ. II, 1911—1913, განყ. IV, გვ. 61—64.

⁷ მისი ბრწყინვალეების (გრაფ. ნ. ი. პანიხევა ლაპარაკი).

⁸ მის ბრწყინვალეებას (იგივე).

⁹ А. Цагарели, Грамоты, т. II, в. 1, стр. 13.

¹⁰ А. Цагарели, Грамоты, т. I, стр. 438.

ნათ“ (იგულისხმება 1751 წლის ფაქტი), ერევნის ქვეყანას დამშვიდება დაეტყო; მაშასადამე, ინსტრუქციის შედგენისათვის შეეძლოთ ხელი მოეკიდათ $1751 + 10 = 1761$ ან $1751 + 15 = 1766$ წლის შემდეგ და, ყოველ შემთხვევაში, 1769 წლამდე. ხოლო 1769 წლის გაცილებით შემდეგ და, ყოველ შემთხვევაში, არა უადრეს 1784 წლისა (თელავის სემინარიის დაარსების თარიღია) ეს ინსტრუქცია „ლეონარაფიურებ აღწერა“-დ გადაუკეთებია დავით რექტორს.

ვინაიდან „საქართველოს მეზობელ მხარეთა აღწერა“ არსებულ ხელნაწერებში ანტონ კათალიკოზის ნაწარმებს მისდევს ხოლმე, რომელიც ცნობილია სათაურით „საქართველოჲსა მეფეთა შთამამავლობათათჳს“, ამიტომ ეს აღწერა მ. ჯანაშვილმა ანტონისად მიიჩნია და მასვე მიაწერა, ვითომცა „ანტონი II-ის ნაამბობი 1757 წელს“¹¹. ამასთანავე, მ. ჯანაშვილს, მხედველობაში აქვს რა ანტონის ნაწარმოები, რომელიც გამოცემულია შემდეგი ვრცელი სათაურით: „ანტონი კათალიკოზის ისტორიული წერილი. საქართველო-იმერთა მეფეებთა შთამომავლობანი და გვართა ცვლილებანი ამისა ქვემო მოხსენების“¹², ჰგონია, რომ იგი მხოლოდ პირველი ნაწილია მისი ცოტად-თუ-ბევრად ვრცელი თხზულებისა, რომელიც „დაუწერია ავტორს ყიზლარის კომენდანტის ივან ფროუნდორფის ბრძანებით“¹³. ამ დებულებას არ იზიარებს „ძველი საქართველო“-ს რედაქტორი (ე. თაყაიშვილი! ლ. მ.-ბ.), რომელიც ურთავს ჯანაშვილისეულ ამონაწერთ აღწერიდან შემდეგ შენიშვნას: „აქ მოყვანილი აღწერა შაქისა, ალისულტანისა, ხუნძახისა, დიდო-ქისტისა და სხვა თუმცა ზოგიერთ ხელნაწერებში მისდევს შემოკლებულ ისტორიას ანტონ I-ის კათალიკოსისას, მაგრამ ანტონი I-ს არ ეკუთვნის, არამედ დავით რექტორს მესხიშვილს, როგორც მოწმობენ მრავალნი ხელნაწერები“¹⁴. ამასვე იმეორებს ე. თაყაიშვილი თავის „ხელნაწერთა აღწერა“-ში, როდესაც დავით-რექტორისეული რედაქციის სათაურის მოყვანის შემდეგ აღნიშნავს: *Запись эта не оставляет сомнения, что автором статьи является Давид Ректор, а не Антоний I Католикос*¹⁵. ასეთ პირობებში კი საკითხი ისე უნდა დაისვას, რომ „აღწერა“ ორი რედაქციის არსებობის გამო ორ სხვადასხვა ავტორს მიეკუთვნოს,

¹¹ მ. ჯანაშვილი, *op. cit.*, 61—64.

¹² „ივერია“ 1880 წ., №III, გვ. 295—317.

¹³ მ. ჯანაშვილი, *op. cit.*, გვ. 61, შენ. 1.

¹⁴ *Ibid.*, გვ. 64, შენ. 1.

¹⁵ Е. Такайшвили, *Описание*, II, 626.

რომელთაგან მეორე დავით რექტორი მაინც დარჩება, მხოლოდ პირველისა გაურკვეველია, რომელიც ანტონის მიერ 1757 წელს შედგენილად მაინც ვერ ჩაითვლება, რამდენადაც იგი, როგორც ზემოთ ვნახეთ, 1769 წ. 14 ივნისითაა დათარიღებული¹⁶.

მიუხედავად იმისა, რომ პირველი რედაქცია სულ 16 თავს შეიცავს, ხოლო მეორე 13-ს, მათ შორის მაინცადამაინც დიდი განსხვავება არ არსებობს, გარდა იმისა, რომ პირველი რედაქციის უკანასკნელი თავი „აღწერა ასურთა“ მეორეში მთლად გამოტოვებულია. ხოლო პირველი რედაქციის მე-10 და 11 თავები: „აღწერა ალი სულტანისა“ და „აღწერა ჭარის ხეობისა, ჯინიხისა, თალისა და ბელაქნისა“ მეორე რედაქციაში ერთ მე-10 თავადაა წარმოდგენილი: „აღწერა ალისულტანისა, ჭარელთ და იმ ძირობისა“; აგრეთვე პირველი რედაქციის მე-13 და 14 თავები: „აღწერა დიდო-ქისტისა, ღლიღვა-ზურზუკისა, თუშ-ფშავ-ხევსურისა და კევისა“ და „აღწერა გამოსავალისა გზისა“ მეორე რედაქციაში ერთ მე-12 თავადაა წარმოდგენილი: „აღწერა დიდო-ქისტისა, ღლიღვისა, ძურძუკისა, თუშ-ფშავ-კევისურისა და კევისა“. არსებითი განსხვავება ამ ორ რედაქციათა შორის კი უმთავრესად იმაშია, რომ იქ, სადაც

პირველში წიკრია

მეორეში შეცვლილია

„ჩვენის ადგილებისა“ (აღწერა ახალციხისა)	„საქართველოსა ადგილებისა“
„ჩვენზედ“ (აღწერა განჯისა)	„საქართველოსა ზედა“
„ჩვენის მოხმარებით“ „ „	„საქართველოს მეფის ირაკლის მეორისაგან მოკმარებით“
„ჩვენსა“ (აღწერა ხამსისა)	„საქართველოს მეფის ირაკლის მეორისა“

¹⁶ ამ აღწერიდან ერთი თავი, ახალციხის შესახებ, გამოყენებულია აღფრონელის მიერაც: დიდებული მესხეთი, გორი 1914, გვ. 3—32, მხოლოდ თარიღი შეცდომით 1796-ია ნაჩვენები (1769-ის ნაცვლად), რაიც, უაუოდ, კორექტურულ შეცდომად უნდა ჩავთვალოთ.

„ჩვენგან და ჩვენის ჯა- რისაგან“	(აღწერა ხამსისა)	„საქართველოს მეფის ირაკლისა და მისთანა სპათაგან“
„ჩვენთან“	(აღწერა ყუბასი)	„ირაკლი მეფესთან“
„ჩვენ“	„ „	„მეფემან ირაკლიმან“
„ჩვენთან“	(აღწერა ალისულტანისა)	„საქართველოს მეფეს- თან“
„ჩვენს“	„ „	„საქართველოს“
„ჩვენთანა“	(აღწერა ხუნძახისა)	„საქართველოს მეფეს ირაკლისთან“
„ჩვენგან“	„ „	„საქართველოს მეფის ირაკლის მეორისაგან“
„ჩვენზედ“	„ „	„საქართველოზედ და მეფეს ირაკლის ზედა“
„ჩვენ“	„ „	„მეფე ირაკლი“
„ჩვენთან“	„ „	„მეფეს ირაკლისთან“
„ჩვენს ქვეყანაში“	„ „	„ქართლსა და კახეთს“

განსაკუთრებით აღსანიშნავია მეორე რედაქციაში შეტანილი შემდეგი ხოტბა-შესხმანი პირველი რედაქციის შემდეგი მარტივი წინადადებების დაპირისპირებით:

1. აღწერა ერევანისა-ში.

„ამათი ქვეყანა (ე. ი. ერევ-
ნელთა ქვეყანა) წამხდარი იყო
ათას-თხუთმეტის წლის (!) წინათ
ლეკთაგან და ყიზილბაშთაგან
სანამდის ჩვენ ხელს დავაფარებ-
დით. ახლა რომ ჩვენგან ხელ-
დადებულნი, მაგრა უშენი ადგი-
ლიც მრავალი აქუსთ“

ამათი [ქვეყანა] წამხდარი იყო
ათის-თხუთმეტის წლის წინათ ლეკ-
თაგან და ყიზილბაშთაგან, მანამ-
დის მისი სიმაღლე მეფე ირაკლი
მეორე კელს დასდებდა და საფარ-
ველსა ქვეშე თვისსა შემოიყვანდა.
და ოდეს მისსა სამყრობელოს ქვეშე
შემოვიდა, მაშინ ყოველთაგან უფ-
ნებელად დაშთენ და მისსა სიმაღ-
ლესა ირაკლი მეფესა მეორესა და-
უწყეს მონება და ხარკთა მიცემა.
ეგრეთვე აქესთ ადგილნი მრავალნი.

2. აღწერა კუმუხისა-ში.

კუმუხის მთავარნი ქურდულად
გუმტერობენ.

კუმუხის მთავარი, რომელიც ირა-
კლი მეორე საქართველოს მეფეს-

თან იყო შემარიგებელი, მაგრამ კუმუხის მთავარს რაც ოდენ კაცი ჰყვანდა, იგინი ქართლსა და კახეთს ქურდულვებ მტერობდენ.

არის შემთხვევა, როდესაც პირველი რედაქციის გარკვეული ადგილი მეორეში შეუგნებლად გადამახინჯებულია, რაიც ისეთ შთაბეჭდილებას ჰქმნის, თითქოს დავით რექტორი თავის თავზე ამბობდეს, რომ ის მოკეველი იყო. მაგალითად, პირველი რედაქციის მე-14 თავში „აღწერა გადმოსავალისა გზისა“ ნათქვამია, რომ „ამ (ე. ი. გადმოსავალს) გზაზედ ჩიმი არის, რომელიც საზღვარი არის ქრუსეთისა“¹⁷ (ეს წინადადება რუსულ თარგმანში გამოტოვებულია); მეორე რედაქციაში კი იგი იკითხება ასე: „ამ გზაზედ ჩიმი (უქარაგმოდ. ლ. მ.-ბ.) სოფელი არის“¹⁸, რომელიც საზღვარი არის რუსეთისა“¹⁹. მართლაც, ჩიმი ანუ, რუსულად, Чми სოფელია ჩრდილოეთ-ოსეთში, თერგის ხეობაში, ლაკურს (ლარსს) და ბალთას შუა, უფრო უკანასკნელს ახლოს.

ხოლო ერთს შემთხვევაში „სომხითი“ შეგნებულად შეცვლილია „ქართლ“-ზე, სახელდობრ ყარსის აღწერაში.

„ყარსი... ნაწილი არს სომხითის სამეფოსა“.

„ყარსი... ნაწილი არს ქართლის სამეფოსა“.

გარდა ამ განსხვავებათა, მეორე რედაქცია თითქოს სიტყვა-სიტყვით მისდევს პირველს, და ეს გარემოება პირველ შეხედვით ისეთ შთაბეჭდილებას ჰქმნის, თითქოს აქ პლაგიატთან გვექონდეს საქმე, რასაკვირველია, თანამედროვე და არა მე-XVIII საუკუნის გაგებით. მაგრამ დავით რექტორი მინც პლაგიატორი არ არის, ისევე, როგორც პლაგიატორებად ვერ მივიჩნევთ ბერძნულ-ბიზანტიურ ლიტერატურიდან ცნობილ იპოლიტეს (II — III ს.), დოროთეოს ტვრელს (VI ს.), სოფრონი იერუსალიმელს (VII ს.) და ნიკიტა პაფლაგონიელს (IX ს.), რომლებიც იპოლიტესგან მოყოლებული, ერთიმეორისაგან სესხულობენ და თითქმის ერთიანივე სიტყვებით იმეორებენ ტრაქტატს „ათორმეტთა მოციქულთა შესახებ“; მით უმეტეს, რომ არა რომელიმე სხვა ავტორს, არამედ თვით დავით რექტორსა აქვს როგორღაც ლექსად ნათქვამი¹⁹:

¹⁷ А. Цагарели, Грамоты, т. II, в. I, стр. 12.

¹⁸ მ. ჯანაშვილით (გვ. 64) — „ჩიმი“.

¹⁹ იხ. ხელაწერი ქ. შ. წ.-კ. გ. ს. ფონდისა № 105, გვ. 182—183.

მოვიპარე, ღმერთს მივეცი
 მე მაღლობა ას ნაკეცი,
 კაცის კულაცა მან მომმადლა,
 შევაბილწე ზოგსა კეცი.

რაც შეეხება ხოტბა-შესხმას მეფის ირაკლი მეორისადმი, რომ-
 ლითაც გამსჭვალულია მეორე რედაქცია, იგი არ თხოულობს სპე-
 ციალურ ახსნა-განმარტებას, რამდენადაც ამ შემთხვევაში ჩვენ საქმე
 გვაქვს დავით რექტორთან, რომელიც საერთოდ ცნობილია როგორც
 პანეგირიკი ქართველ ბაგრატიონთა დინასტიისა და მის ცალკეულ
 წარმომადგენელთა: თამარ მეფისა, ირაკლი მეორისა, გიორგი მეცა-
 მეტისა, ანტონ კათალიკოზისა და სხვათა, უმთავრესად კი ირაკლი-
 სადმი, რომელსაც, სხვათა შორის, უძღვნის შემდეგ იამბოკოს (იხ.
 „იამბიკო მეფის ირაკლის შესხმად, თქმული მაღალ-კეთილშობი-
 ლის ალექსის ძის დავითისაგან ჟამსა სიყრმისასა. როდესაც რიტორ-
 რებას ვჰსწავლობდი, მაშინ ეს შესხმა მეფეს ირაკლი მეორეს მო-
 ვახსენე დღესა სახელწოდებისა მისისა მარტსა თ“ etc.)²⁰:

ვისურვოთ სულათ, ვიმეხსიეროთ გულით,
 შევასხნათ ქებით შუცნაერ შეთხზულობით,
 ორ სკიპეტრა ჰყრობით, ერთ-მყოფ მონარხობით,
 სიბრძნისა ტრფობით მებრ სოლომონითობით,
 შესხმიანა სურვთ, კეთილთ დასაბამობით.

ახლა ორიოდე სიტყვა თვით ტრაქტატის შინაარსის შესახებ.

„საქართველოს მეზობელ მხარეთა აღწერა“, როგორც ზემოთ
 აღვნიშნეთ, შესდგება 16 || 13 თავისაგან, რომელთაც აქვსთ შემდეგი
 სათაურები:

პირველი რედაქციით

1. აღწერა ახალციხისა.
2. აღწერა ყარსისა.
3. აღწერა ბაიაზეთისა.
4. აღწერა ერევანისა.
5. აღწერა განჯისა.
6. აღწერა ხამსისა.
7. აღწერა ყუბისა.
8. აღწერა კუმუხისა.

მეორე რედაქციით

1. აღწერა ახალციხისა.
2. აღწერა ყარსისა.
3. აღწერა ბაიაზეთისა.
4. აღწერა ერევნისა.
5. აღწერა განჯისა.
6. აღწერა ხამსისა.
7. აღწერი ყუბისა.
8. აღწერა კუმუხისა.

²⁰ იხ. იქვე, გვ. 13. შდრ. ა. ხახანაშვილი, ქართული სიტყვიერების
 ისტორია, მე-2 გამ., ტფილისი 1919, გვ. 429.

9. აღწერა შაქისა.	9. აღწერა შაქისა.
10. აღწერა ალის სულტანისა.	} 10. აღწერა ალის სულტანისა, ქარელთ და იმ ძირობისა.
11. აღწერა ქარის ხეობისა, ჯინიხისა, თალისა და ბელაქნისა.	
12. აღწერა ხუნძახისა.	
13. აღწერა დიდო-ქისტისა, ლილიგო-ზურზუკისა, თუშ-ფშავ-ხევსურისა და კევისა.	
14. აღწერა გადმოსავალისა გზისა.	} 12. აღწერა დიდო-ქისტისა, ლილიგისა, ძურძუკისა, თუშ-ფშავ-კევისურისა და კევისა ²¹ .
15. აღწერა ქერიმ ხანისა	13. აღწერა ქერიმ ხანის საქ-მეებისა.
16. აღწერა ასურთა.	

ყოველი თავი შედგენილია გარკვეული გეგმით: ჯერ მოცემულია ცნობა თვითოეული ქვეყნის ანუ მხარის საზღვრების შესახებ და მისი ადმინისტრაციულ-სამმართველო სისტემის შესახებ; შემდეგ — მოსახლეობის ტომობრივის ან კონფესიონალურის სახის შესახებ; შემდგომ — ცნობები ფიზიკური გეოგრაფიიდან და ციფრობრივი მასალა შესახებ იმისა, თუ რომელ მხარეს რამდენი მეომრის გამოყვანა შეუძლია ომის დროს; და ბოლოს — ზოგიერთი ცნობა ისტორიული ხასიათისა (ირან-თურქეთის კონკურენციასთან დაკავშირებით ამიერკავკასიაში).

ამ მასალიდან, ჩვენის აზრით, ყველაზე საინტერესოა სტატისტიკური ცნობები ამა-თუ-იმ მხარეში შესაკრები ჯარის რაოდენობის შესახებ, რომლის მიხედვითაც ჩვენ შეგვიძლია ერთგვარი წარმოდგენა ვიქონიოთ, რასაკვირველია, არა ზუსტი, არამედ დაახლოებითი, იმავე მხარის მოსახლეობის ოდენობის შესახებ.

აი ეს ცნობები:

ახალციხის ვეზირს შეუძლია გამოიყვანოს	5.000	მეომარი,
ყარსის ფაშას	2.000	"
ბაიაზეთის ფაშას	1.500	"
ერევნის ბეგლარბეგს	2.000	"
განჯის ბეგლარბეგს	3.000	"

²¹ მე-9, 10, 11 და 12 თავებია ამ რედაქტიიდან რომ გამოცემულია მ ჯ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი ს მიერ.

იციანო, რომ ვერ გაწევენო, გზაზე დახოცენო. მაშ გაქცევის ფიქრი არვის ექნებისო. ძალმიცემით დაიწყებენ ომსა და ბრძოლასაო, და გამარჯვება თქვენ დაგრჩებისო, და მთავარ კემწიფეთ გაკუთხებითო და საქრისტიანო შენით დაიხსნებისო და გაძლიერდებიანო»²⁶. შემდეგ ფარსადანი მოგვითხრობს თეიმურაზის უკან დახევის შესახებ და დასძენს: „[თეიმურაზ] განჯიდამ აიყარა და დაუდ ხან ცოლშვილითა და ყოვლის მისის ბარგითა და ქონებითა და სომეხთ კათალიკოზიც თავისის საყდრის მორთულობით გორს მოასხა“²⁶.

საინტერესოა აგრეთვე ცნობები კახეთის სამეფოსა და დაღისტნის ურთიერთობის შესახებ, კერძოდ ჭარის და ბელაქნის შესახებ, შედარებით ახლახან აღმოჩენილ უსახელო ავტორის ქრონიკასთან არაბულ ენაზე²⁷.

საჭიროა აგრეთვე აღინიშნოს, რომ ტრაქტატს, ყველა ღირსებათა გვერდით, გააჩნია რამდენიმე ლაპსუსი, რომელთაც ესაჭიროებათ გარკვეული ახსნა-განმარტება. ასე, ყარსის აღწერაში ნათქვამია, რომ იგი „არს ქვეყანა ერთი მახლობელ არარატის მთისა“; კავკასიონს საერთოდ ეწოდება „იალბუზი“, და ამის გამო ჭარის ხეობის, ჯინიხის, თალისა და ბელაქნის აღწერაში ნათქვამია, რომ ლეკებს „დაღისტანის იალბუზზედ უყუდიათ ზურგი“, ხოლო შაქის აღწერაში აღნიშნულია, რომ ძვეს „ქვეყანა ესე შირვანის შემოღვენებით იალბუზის კალთის ქვეშე და კახეთის დასწორებით მიღვენებითა“ და „მთად იალბუზი აქვს“, რომელიც „კახეთზე აღმოსავლით კერძო“-დ ძვეს. ერევნის აღწერაში კი მითითებულია იმაზე, რომ იგი „ერანის საბეგლარბეგო ადგილი“-ა, „რომელიც ყოფილა პირველ სომეხთ მეფისა ტახტი“, რაიც ისე უნდა გავიგოთ, რომ ერევანი კი არ ყოფილა „სომეხთ მეფისა ტახტი“, არამედ— „სომეხთ მეფისა ტახტი“ ერევნის ქვეყანაში ყოფილა (იგულისხმება, ჯერ არტაშატი—არტაქსატა, შემდეგ ვალარშაპატ — ვალარშაპატი).

ტრაქტატს ჩვენ ვაქვეყნებთ ორივე არსებული რედაქციის მიხედვით en regard: მარცხნივ—პირველი რედაქციაა 1769 წლისა პროფ. ალ. ცაგარლის გამოცემის თანახმად, ხოლო მარჯვნივ—მეორე რედაქციაა დავით რექტორისა, რომელიც პირველად ჩვენ მიერ იცემა თანახმად ქ. შ. წ.-კ. გ. ს. ფონდის №№ 4989 და 2316

²⁶ ს. კაკაბაძე, ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია, ტფილისი 1928, გვ. 30—31.

²⁷ იხ. Хроника войн Джара в XVIII столетии. Предисловие В. Хулуфлу. Издательство Аз. ГНИИ. Баку 1931.

ხელნაწერების მიხედვით, რომელთაგან ერთი (A) გადაწერილია იოსებ იაშვილის მიერ 1821 წელს („აღიწერა კელითა იოსებ იაშვილისათა, ჩუკა წელსა“) ²⁸, ხოლო მეორე (B) იოსებ ავალიშვილის მიერ 1825 წელს („აღმწერი ამ წიგნისა იოსებ ავალოვი ვითხოვ შეცთომისა მოტევებას 1825 წელსა, ივლისის 25 დღესა“) ²⁹.

ტრაქტატი შეიძლება გამოეყენებულ იქნეს, სხვათა შორის, მე-XVIII საუკუნის პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული რუკის შესადგენად ³⁰.

²⁸ Е. Такайшвили, *op. cit.*, II, 692.

²⁹ *Ibid.*, 626.

³⁰ შტრ. „Карта Кавказского края с обозначением политических границ конца XVIII столетия“, приложение к книге В. К. Линдена „Высшие классы коренного населения Кавказского края и правительственные мероприятия по определению их сословных прав“, изд. Канцелярии Наместника на Кавказе, Тифлис 1917. *საიურისტიკო-ისტორიული XIX-ე դարისა და XX-ე դարის იურიდიული მემკვიდრეობის შესახებ* 2 ნაბიჯი, სრულ. შტრ. ინსტ. ჟურნ., მხრები 1934.

მე, უმცირესი ვინმე ძე ალექსი-
სა¹ და თელავის ქალაქის² სემი-
ნარის³ რეკტორი დავით, მოვახ-
სენებ მებრ თხოვნისა⁴ მათისა
და რომელთამე⁵, საქართველოდ⁶
მეზობელთა მკარეთა ადგილთა.
ამას უკუე წერილითა აღუწერ
თქვენსა ღეოღრაფიურებ, რომელ
არს ინსტრუქცია.

აღწერა ახალციხისა

აღწერა ახალციხისა

ახალციხის ქვეყანა, რომელიც
არის ქართლის ქვეყნისა ნაწილი
ერთი, რომელიც უჭირავს ახლა
ხვანთქარსა ძალითა, და არიან
გაჰამადიანებულნი, და ადგილ
ადგილ მცირედნი ქრისტიანენიც
იპოვებიან, და ჰქვდნ ადგილთა
ამათ საათაბაგო. ამას მთაცა
აქუს და ბარიცა. ვაკეა მინდუ-
რიანი და კეთილნაყოფიერი.
არს დასავლით კერძო მდებარე-
ობა ამისი და მცირედრე დაზი-
დული სამხრით კერძოდაცა,
არს მესაზღურე ჩვენის ადგილე-
ბისა — ზემო-ქართლისა, სომხი-
თისა და თრიალეთისა. აქა ზის
ვეზირი სამთულიანი და არს შემ-
ძლებელი თავისავ ადგილში ხუ-
თის ათასის მეომრის კაცის გა-
მოყვანისა, მაგრა ჯაბანნი და
შეუბედაენი არიან ომსა შინა.

ახალციხისა ქვეყანა, რომელიც
არის ქართლის ქვეყანისა⁷ ნაწილი
ერთი, რომელიც⁸ უჭირავს ახლა⁹
ხვანთქარსა ძალითა, და არიან გა-
მანხმადიანებულნი¹⁰, და ადგილ-ად-
გილ მცირედნი ქრისტიანენიცა¹¹
იპოვებიან, და ჰქვიან¹² ადგილთა
ამათ საათაბაგო. ამას მთაცა¹³ აქვს
და ბარიცა, ვაკეც მინდვრიანი და
კეთილნაყოფიერი. დასავლით¹⁴ კე-
რძო მდებარეობა ამისი და მცი-
რედრე დაზიდული¹⁵ სამხრით კერ-
ძოდაცა. არს მესამძღვრე საქართ-
ველოსა ადგილებისა, ესე იგი ზე-
მო-ქართლისა¹⁶, სომხითისა და
თრიალეთისა¹⁷. აქა ზის ვეზირი¹⁸
სამთულიანი¹⁹ და არს²⁰ შემძლებე-
ლი თავისავ²¹ ადგილში ხუთის²²
ათასის მეომრის კაცის გამოყვა-
ნისა²³, მაგრა ჯაბანნი და შეუბე-
დაენი ომსა შინა. ამას მრავალი

1 A ალექსანდრესი. 2 B თელავი-ქალაქისა. 3 სემენარის. 4 A თხოვნ. 5 B რომელითამე. 6 B საქართველოსა. 7 A ქართლის. 8 A რომელიცა. 9 B ახალ. 10 A გამანხმადებულნი. 11. A ქრისტიანენიცა. 12 A ჰქვიან. 13 B მთაცა. 14 დასავლით. 15 A დაზიდულ. 16 A ზემო ქართლის. 17 A თრიალეთის. 18 B ვეზირი. 19 A სამთულიანი 'sic'. 20 A დარს (sic). 21 B თავისავ. 22 B ხუთი. 23 A გამოყვანის.

ამას მრავალნი ადგილები აქუს ლეკისაგან აოხრებული და იმათგან მრავალი ძალი აქუსთ დაკლებული, და ეს ახალციხელნი ჩვენთან უშფოთლად არიან და მშვიდობით.

აღწერა შარსისა

ყარსი არს ქვეყანა ერთი მახლობელად არარატის მთისა. ესეცა ნაწილი არს სომხითის სამეფოჲსა და არიან დღეს გაჰამამადიანებულნი; მაგრა ქრისტიანენი მრავალნი იპოვებიან აქა—სარწმუნოებით სომეხნი და მცირედნი ქართველნიცა; აქუს მთა, მაგრა ბარი უდიდესი აქუს; და არს ვაკე მინდურიანი, უტყეო; ძევს სამხრეთ კერძო და მცირედრე დაზიდულ დასავლით კერძოდ. ზის ფაშა ორთულიანი და ხან სამთულიანი, და არს შემძლებელი თავისავე ქვეყანაში ორი ათასის მეომრის კაცის შოვნისა; და ჩვენის ქვეყნის ადგილების საზღვარი და ყარსისა ერთმანერთში არიან. ამასაც მრავალი ადგილი აქუს ლეკისაგან აოხრებული, და არიან ესენიც ომში შეუბედავნი, ჯაბანნი და გამოუცდელნი.

ადგილები აქვეს ლეკთაგან აკლებულნი და მათგან²⁴ მრავალი ძალი აქვეს²⁵ დაკლებული²⁶. და ესე ახალციხელნი ჩვენთან მშვიდობით და დაზავებით არიან და ოდესმე აშლით.

აღწერა შარსისა

ყარსი არს ქვეყანა ერთი მახლობელ არარატის²⁷ მთისა. ესეცა ნაწილი არს ქართლისა სამეფოსა. და არიან დღეს გამახმადიანებულნი²⁸. მაგრა ქრისტიანენი მრავალნი იპოვებიან აქა სარწმუნოებით სომეხნი და მცირედნი ქართველნიცა. აქვეს მთა მაგარი (sic), ბარი უდიდესი აქვეს. და არს ვაკე მინდურიანი უტყეო. ძე[ვ]ს სამხრით კერძო და მცირედრე დაზიდულ²⁹ დასავლით კერძოდ. ზის ფაშა ორთულიანი და ხან სამთულიანი, და არს შემძლებელი თავისავე ქვეყანაში ორის ათასის მეომრის³⁰ კაცის შოვნისა. და ჩვენის ქვეყანის ადგილების სამძღვარი³¹ და ყარსისა ერთმანეთში არიან. ეგრეთვე საათაბაგოსაცა მესამძღვრენი³² არიან. ამასაც³³ მრავალი ადგილები³⁴ აქვეს ლეკთაგან აოკრებული, და არიან ესენიც ომში ჯაბანნი და შეუბედავნი.

24 A იმათგან. 25 A აქუსთ. 26 A დაკლებულ. 27 B არარატისა. 28 A გამახმადებულნი. 29 B დაზიდულ (sic). 30 A მეომრის abs. 31 B საზღვარი. 32 A მესამძღვრენი (sic). 33 B ამასაცა. 34 B ალაგები.

ბაიაზეთი არს ქვეყანა ერთი, რომელშიაც ზის ფაშა ორთულიანი, და არს ნაწილი სომხითის სამეფოჲსა, და შეუძლია გამოყვანა თავისავ ქვეყანაში უჯამაგიროს კაცისა, მეომრისა, ათას ხუთასისა. აქ იპოვებიან მრავალნი ქრისტიანენი—სარწმუნოებით სომეხნი. ეს ბაიაზეთის ქუროთები ხვანთქარს მაგოდნად არას ემსახურებიან, თუ არ თავისის ნებითა. ძევს სამხრით კერძო და დამოკიდულ არს ზურგსა არარატისასა, და მესამზღურენი არიან ერევნისა, სალმასისა და ყარსისა, და ესენი იმათზედ ომში უფრო გამოცდილნი არიან და აქუსთ ქვეყანა შენი და მტრისაგან წაუშხდარი.

ბაიაზეთი არს ქვეყანა ერთი, რომელშიაც ზის ფაშა ორთულიანი, და არს ნაწილი სომხითის სამეფოჲსა. და შეუძლიან გამოყვანად თავისავ ქვეყანაში უჯამაგიროს მეომრის კაცისა³⁵ ათას ხუთასისა. აქა იპოვებიან მრავალნი ქრისტიანენი³⁶ სარწმუნოებით სომეხნი. ესე უკვე ბაიაზეთელნი ქუროთები ხვანთქარს³⁷ ეგოდენად არას³⁸ ემსახურებიან, თუ არ თავისის ნებითა. ძევქს სამხრით კერძო და დამოკიდებულ არს ზურგსა არარატისასა. და მესამძღვრეთ³⁹ არ იან ერევნისა და სალმასისა და ყარსისა. და ესენი იმათზედ ომში უფრო გამოცდილნი არიან. და აქესთ ქვეყანა შენი და წაუმეცდარი.

აღწერა მრევენისა

აღწერა მრევენისა

ერევანი არს ერანის საბეგლარბეგო ადგილი ერთი, რომელიც რომ ყოფილა პირველ სომეხთ მეფისა ტახტი; ზის აქა ბეგლარბეგი, მაგრა უმკვიდრო, და აქავ არს ტახტი სომეხთ ქათოლიკოზებისა. მთაც მრავალი აქუს და ბარიცა, და არს ნაყოფიერ-მოსავლიანი. სახლობენ აქა მრავალნი ქრისტიანენი სარწმუნოებით სო-

ერევანი არს ერანისა⁴⁰ საბეგლარბეგო ადგილი ერთი, რომელიც რომ ყოფილა პირველ სომეხთ⁴¹ კელმწიფის ტახტი⁴². ზის აქა ბეგლარბეგი, მაგრა უმკვიდრო. და აქავ არს ტახტი სომეხთ⁴³ კათოლიკოზისასა. ხოლო აქეს მთაცა⁴⁴ და ბარიცა მრავალი⁴⁵, და არს ნაყოფიერ-მოსავლიანი⁴⁶. სახლობენ⁴⁷ აქა მრავალნი

35 B კაცისა. 36 A ქრისტიანენი. 37 B ხვანთქარისა. 38 AB არს (sic). 39 B მესამძღვრეთ. 40 B არანისა. 41 B სომეხთ (sic). 42 B ხატი (sic). 43 B სომეხთ. 44 B მთაცა (sic). 45 A მთაცა და ბარიცა მრავალი | მთაცა მრავალი და ბარიცა. 46 AB მოსავალნი. 47 B სახლობენ (sic).

მეხნი. ამათი ქვეყანა წამხდარი იყო ათას-თხუთმეტის წლის (?) წინათ ლეკთაგან და ყიზილბაშთაგან, სანამდის ჩვენ ხელს დავაფარებდით. ახლა რომ ჩვენგან ხელდადებულნი შეიქნენ, ყველათგან დაფარულნი არიან, და ჩვენ გვემსახურებიან, მაგრა უშენი ადგილიც მრავალი აქუსთ. ძვეს სამხრით კერძო, საშუალ ქართლისა და ბაიაზეთისა. ჩვენის ქვეყნის სირონი და ესე ერთმანერთში არიან. ჩვენსა და იმათ შუა მთა ძვეს ურმისა და ქარავენის სავალია. და შეუძლია გამოყვანა თავისავ ქვეყანაში ორის ათასის მეომრის კაცისა, მაგრა ესენიც ომსა და შებმაში ჯაბანნი, შეუმართავენი და გამოუტყდენნი არიან უფროსლა.

აღწერა განჯისა

განჯა არს ქვეყანა ერთი ერანის საბეგლარბეგო, ქალაქი პატიოსანი და ციხე ქებული. ესენი ჩვენზედ მახლობელნი მესამზღურენი არიან. ამათში ქრისტიანენი მრავალნი არიან, სარწმუნოებით

ქრისტიანენი სარწმუნოებით სომეხნი. ამათი [ქვეყანა]⁴⁸ წამხდარი იყო ათის-თხუთმეტის წლის წინათ⁴⁹ ლეკთაგან და ყიზილბაშთაგან, მანამდის მისი სიმაღლე მეფე ირაკლი მეორე კელს დაჰსდებდა⁵⁰ და საფარველსა ქვეშე თვისსა შემოიყვანდა. და ოდეს მისსა სამყრობელოს ქვეშე⁵¹ შემოვიდა, მაშინ ყოველთაგან უვნებლად დაშთენ და მისსა⁵² სიმაღლესა ირაკლი მეფესა მეორესა დაუწყეს მონება და ხარკთა მიცემა. ეგრეთვე აქვსთ ადგილნი⁵³ მრავალნი უშენად, რომელი ჰსძევეს სამხრით კერძო საშუალ ქართლისა და ბაიაზეთისა. ჩვენისა ქვეყანისა [სირონი] და ესე ერთმანეთში არიან. ჩვენსა და იმათს⁵⁴ შუა მთა ჰსძევეს ეს გვარი, რომელ ურემი და ქარვანი გარდავა. და შეუძლიან გამოყვანა თავისავ ადგილში ორის ათასის მეომრის კაცისა⁵⁵. მაგრამ ესენიც შებმასა და ომსა შინა ჯაბანნი და გამოუტყდენნი⁵⁶ არიან.

აღწერა განჯისა

განჯა არს ქვეყანა ერთი ერანის საბეგლარბეგო, ქალაქი პატიოსანი და ციხე ქებული⁵⁷. ესენი საქართველოსა ზედა მახლობელნი მესამძღვრენი⁵⁸ არიან. ამათში ქრისტიანენი⁵⁹ არიან⁶⁰ მრავალ-

48 AB ამათი (sic). 49 B წინათ] უკან. 50 B დასდებდა. 51 B თვისსა შემოიყვანდა. და ოდეს მისსა სამყრობელოს ქვეშე abs. 52 B ამისა (sic). 53 B ადგილნი abs. 54 A ამათს. 55 A კაცისა. 56 A გამოუტყდენი (sic). 57 A ქებულ. 58 B მესამძღვრენი. 59. A ქრისტიანენი. 60 B არაიან (sic).

სომეხნი; მთასა თუ ბარში არს ადგილი ნაყოფიერი, და უზისთ ხანი მემკვიდრეობით; ამათ შეუძლია თავისავ ქვეყანაში სამის ათასის მეომრის კაცის გამოყვანა. ძვეს ქვეყანა ესე საშუალ აღმოსავლისა და სამხრისა— შირვანისა, ყარაბაღისა, ერევნისა, ხამსისა და ქართლის შუათ; მთიან-ბარიანი და წყლიან ნაყოფიერი. ამ განჯის მეპატრონენი გარეშემო მეზობლებისაგან და თავისის ხალხისაგან ბევრჯელ გარდაცვივდენ თავისის ადგილიდამ, და ჩვენის მოხმარებით და ჯარის მიცემით მტრებიც გაუფუჭეთ, ქალაქი, ციხე, ქვეყანაც მიუღვეით ამათ მტრებსა და ისევ ეს მემკვიდრეები დავსხით, და ჩვენგან დაპყრობილი ადგილები იმათვე მივეციოთ; და ამ მიზეზებით ერევანსავეთ გემორჩილებენ შეძლებისაებრ, და რადგანც ლეკზედ მახლობელად არიან, ამათი მძევლებიც გუყავს; და ომში ერევნელთაგან უმეტესი და უმხნესი გამოცდილება აქუსთ.

ნი სარწმუნოებით სომეხნი. მთასა თუ ბარში არს ადგილი ნაყოფიერი, და უზისთ ხანი მემკვიდრეობით. ამათ შეუძლიათ თავისავ ქვეყანაში სამის ათასის მეომრის კაცის გამოყვანა. ჰსძევს⁶¹ ქვეყანა ესე საშუალ აღმოსავლისა და სამხრისა, შირვანისა⁶², ყარაბაღისა, ერევნისა, ხამსისა და ქართლისა შუათ. მთიან-ბარიანი და წყლიან-ნაყოფიერი. ამ განჯის მეპატრონენი გარეშემო მეზობლებისაგან⁶³ და თავისის ხალხისაგან⁶⁴ ბევრჯერ გადაცვივდენ⁶⁵ თავის ადგილიდამ, და საქართველოს მეფის ირაკლის მეორისაგან მოკმარებით და ჯარის მიცემით მტრებიც გაუფუჭდათ და დაუმარცხდათ. ქალაქი-ციხე და ქვეყანაც მიუღეს მათთა მტერთა და აგრეთვე იგივე მემკვიდრენი დასვეს, და მეფის ირაკლისაგან⁶⁶ დაპყრობილი ადგილები მათვე მიეცათ. და მიზეზითა უკუც ამითა ერევნისაებრ მორჩილება დაიწყეს და ხარკის მიცემა მეფეს⁶⁷ ირაკლის⁶⁸ შეძლებისაებრ⁶⁹ მათისა. და რადგანც⁷⁰ ლეკზედ მახლობელად იმყოფებიან, მიზეზითა ამითა განჯის ქვეყანის მძევალნი ტფილისს⁷¹ იმყოფებიან. გარნა ომსა შინა ერევნელთაგან უმეტეს გამოცდილება აქესთ.

61 A ჰძევს. 62 A შირვანის. 63 A მეზობლებისგან. 64 A ხალხისგან. 65 B გადაცვივდენ abs. 66 A ირაკლისგან. 67 B და მიზეზითა... მეფეს abs. A, მეფის. 68 B ირაკლისა. 69 A შემძლებისაებრ. 70 B რათგან. 71 B მიზეზითა ამითა... ტფილისს abs.

ხამსა არს ქვეყანა ერთი, რომელსა შინა არიან შვიდნი სამელიქონი; ესენი ქრისტიანენი არიან, სარწმუნოებით სომეხნი, და უზისთ ამათაც კათალიკოზი, და სპარსთ მეფისა სახლეულთ ხარჯის მძღველნი ყოფილან ესენიც. როდესაც სპარსეთის კელმწიფობა მოიშალა, იმ ადგილის ერთმან ელის კაცმან მაჰმადიანმა, გვარით ჯოანშირმან, ძალი მოიცა, და ამ ხამსის საშუალს ადგილს ციხე არის ძველადგან მაგარი, და სივერაგითა დაიპყრა ის ადგილი; რამდენჯერმე ჩვენსა და ამ ჯოჰანშირში შფოთი ჩამოვარდა, და, ძალითა ღვთისათა, ჩვენგან და ჩვენის ჯარისაგან დამარცხდენ და დაირბნენ, არა თუ ის ქრისტიანენი სომეხნი—არა, მარტოდ ის ჯოჰანშირნი. ამ ყამად მიზეზები შემოგვიხდა იმ გვარი, რომ ჩვენსა და იმათში მშვიდობა არის. აქუს ხამსას სიმაგრე დიდი, მთა მრავალი კლდიან-ტყიანი და ბარიცა აქუს წყლიანი, დიდად ნაყოფიერ. თავის ქვეყანაში შეუძლია გამოყვანა ჯოანშირსა მეომრის კაცისა ორი ათას ხუთასისა, და სომეხნიცა გამოვლენ ოთხი ათას ხუთასი. ძვეს საშუალ აღმოსავალისა და სამხრეთისა ქვეყანა ესე

ხამსა არს ქვეყანა ერთი, რომელსა შინა არიან შვიდნი⁷² სამელიქონი. ესენი სრულიად ქრისტიანენი, გარნა სარწმუნოებით სომეხნი. და უზისთ ამათ⁷³ კათოლიკოსი⁷⁴. და სპარსთა⁷⁵ მეფისა სახლეულთა⁷⁶ ხარჯის მძღველნი ყოფილან ესენი. ოდესცა სპარსეთისა კელმწიფობა მოიშალა, ამა⁷⁷ ადგილისა ერთმა ელის კაცმან, მაჰმადიანმან, გვარით ჯოჰანშირმან, ძალი მოიცა, და ამა ხამსისა საშუალსა ადგილსა ძველთაგან ციხე არს მაგარი, სივერაგითა დაიპყრა ადგილი იგი. რამდენჯერმე საქართველოს მეფის⁷⁸ ირაკლის მეორისა და ამა ჯოჰანშირს შორის შფოთი ჩამოვარდა. და ძალითა ღვთისათა, საქართველოს მეფის ირაკლისა⁷⁹ და მისთანა⁸⁰ სპათაგან დამარცხდენ, დაირბნენ⁸¹ და შეიმუსრნენ არა თუ შვიდნი სამელიქონი სომეხნი ქრისტიანენი, არამედ მარტოდ იგი ჯოჰანშირი⁸². და შემდგომად შემოხდა მიზეზი რომელიმე, რომელ მშვიდობა იქმნა ორთავე შორის და დაზავება. აქეს ხამსა|ს|⁸³ სიმაგრე დიდი, მთა მრავალი, გარნა კლდიანი და ტყიანი, და ბარიცა აქეს წყლიანი-ნაყოფიერნი. თავის ქვეყანაში შეუძლიან გამოყვანა ჯო-

72 AB შვიდი. 73 B ამ. 74 B კათოლიკოსი. 75 A სპარსთ. 76 A სახლეულთ. 77 B იმა. 78 B მეფისა. 79 A ირაკლის. 80 B მისთა. 81 B დაირბნენ. 82 B ჯოანშირი. 83 AB ხამსა.

და უჭირავსთ ამათ საზღურამდე ყარადაღისა და განჯისა, და არს საშუალ შირვანისა და ნახჩევნისა, განჯისა და ყარადაღისა. კაცნი ამ ხამსისანი არიან, რომელნიც რომ სომეხნი არიან, დიდად მამაცნი, მეომარნი და შემბედავნი, და ამ მელიქების ერთმანერთში შურისა და მტრობის ჩამოვარდნამ ჯოანშირების ხელში შეყარნა ესე სომეხნი.

აღწერა ყუბისა

ყუბახანი, რომელიც რომ არის ერთის მდარის ადგილის მებატონე, მაგრა ამ ყუბახანმან დაღისტანის ლეკის ძალითა დაიჭირა დარუბანდი, ბაქო და სალიანი, და მისი გარეშემო ადგილები, და ამ ადგილების დაჭერით ამ ახლო ხანებში არზი მიჰსწერა ხვანთქარსა იმ ძალით, როგორც წინათ სულხავს შირვანი ეჭირა, რომელიც ჰერანის ერთი საბეგლარბეგო ადგილია და ხვანთქქრისაკენ იყო, ამანაც ისე მოინდომა, და იმ არზის პასუხად ფარვანი და ბძანება მიუვიდა ხვანთქრისაგან, რომელნიც ჩვენ ვსცანით ესრეთ: შენ მან-

ჰანშირსა⁸⁴ მეომრისა კაცისა ორი ათას ხუთასის⁸⁵. და სომეხნიცა გამოვლენ ოთხი ათას ხუთასი. სძევქს საშუალ აღმოსავლისა და სამხრეთისა⁸⁶ ქვეყანა ესე, და უჭირავსთ იმათ საზღვრამდე ყარადაღისა და განჯისა. და არს საშუალ შირვანისა და ნალჩევანისა, განჯისა და ყარადაღისა⁸⁷. კაცნი ამა ხამსისანი, რომელნიცა სომეხნი არიან, ფრიად მამაცნი, მეომარნი და შემბედავნი. და ამ მელიქებში ერთმანეთის შურისა და მტრობის⁸⁸ ჩამოვარდნამ ჯოჰანშირის⁸⁹ კელში შეჰყარნა ესე სომეხნი.

აღწერა ყუბისა

ყუბა-ხანი, რომელიც არის ერთი⁹⁰ მცირის ადგილის მებატონე, მაგრა ამა ყუბა-ხანმა დაღისტანის ლეკი[ს] ძალით⁹¹ დაიჭირა დარუბანდი, ბაქო⁹² და სალიანი და ამისი გარეშემო ადგილები. და ამა ადგილთა დაჭერით ამ ახლო ხანებში არზი მისწერა ხვანთქარსა⁹³ ამა ძალით რომ, როგორც წინათ⁹⁴ სულხავს შირვანი ეჭირა, რომელიც ერანის ერთი საბეგლარბეგო ადგილია⁹⁵ და ხვანთქრისაგან იყო, ამანაც ესე მოინდომა, და ამ არზის პასუხად ფარვანი და ბრძანება მოუვიდა ხვანთქრისაგან⁹⁶, რომელიცა ჩვენ ეს-

84 B ჯოანშირსა. 85 A კაცისა. 86 AB სამხრეთისა. 87 B და განჯისა. და არს... ყარადაღისა abs. 88 A მტრობის. 89 AB ჯოანშირის. 90 A ერთის. 91 B ძალით. 92 A ბოლო (sic). 93 A ხვანქარსა, B ხვანთქარა. 94 A წინათა. 95 B ადგილი. 96 A ხვანთქრისაგან, B ხვანთქრისაგან.

დედანი იმ ზღვის პირები გაამაგ-
რეო, წამოდევ მანდედამ და
შირვანი დაიქირეო, როგორც
სულხავს ექირაო. ადგა წამო-
ვიდა დალისტანის ჯართა და
შირვანი დაიქირა, იქილამ შაქის
ხანზედ მოვიდა და დაამარცხა.
ეს საქმე რომ ჩვენთან განცხადე-
ბული შეიქნა, ამ ჟამად ჩვენ შა-
ქის ხანს ჯართთ შევეწიენით და
ამ ჩუგნის შეწევის გამო ყუბახანს
თავისი წადილი დაუხსნა და შე-
რიგება მოინდომა, და შემორიგდა.

აღწერა კუმუხისა

კუმუხის მთავარი ქურდულად
გუმტერობენ. ამ კუმუხის ბატონს
სანამდის მამა ცოცხალი ჰყვანდა,
ხვანთქარი ხაზინასაც უგზავნიდა,
ძალსაც აძლევდა და კიდევ ელა-
პარაკებოდა, და შირვანიც ექირა,
და ახლა ამისი შვილებიც ნიადაგ
ხვანთქარს ელაპარაკებიან, და მუ-
დამად მიდიან, მიდიან და მოდიან,
და ახლაც იქ არის; ამ ჟამად ერ-
თი სულხავას შვილი ხვანთქართან
მივიდოდა, ყირიმში კი მივიდა,
იქ იყო და ამ ამბებში არ იქნა
და რა არა—აღარა ვიცით რა.
და ესეც ითქვა, რომ ხვანთქარს
ვითამ ჯარის თაობა მიეცეს იმი-
სათვის. და სულ ქვეყანაზედ გან-
ცხადებულია თუ როგორ გულს-
მოდგინებით გუმტერობენ ან კუ-

რეთ ვსცანი[თ]⁹⁷: „შენ მანდედამ
ეგ ზღვის პირები გაამაგრეო⁹⁸,
წამოდევ⁹⁹ მანდედამ¹⁰⁰ და შირ-
ვანი დაიქირეო, როგორც სულ-
ხავს ექირა“-ო. ადგა წამოვიდა
დალისტანის¹⁰¹ ჯართა და შირ-
ვანი დაიქირა. იქილამ შაქის
ხანზედ მოვიდა და ის დაამარცხა.
ეს საქმე რომ ირაკლი მეფესთან
განცხადებული შეიქნა, იმ ჟამად¹⁰²
მეფემან ირაკლიმან შაქის ხანს
ჯარი მიაშველა შესაწევნელად.

აღწერა კუმუხისა

კუმუხის მთავარი, რომელიც¹⁰³
ირაკლი მეორე საქართველოს მე-
ფესთან იყო შემარიგებელი, მაგ-
რა კუმუხის მთავარს რაც ოდენ
კაცი ჰყვანდა, იგინი ქართლსა და
კახეთს¹⁰⁴ ქურდულად მტერობდენ.
ამას უკუც¹⁰⁵ კუმუხის ბატონსა,
ვიდრემდის მამა ცოცხალი ჰყვან-
და, ხვანთქარი ხაზინასაც უგზავ-
ნიდა, ძალსაც აძლევდა, და კი-
დეც ელაპარაკებოდა, და შირ-
ვანიც ექირა. და შემდგომად მის-
ნი შვილნი ნიადაგ ხვანთქარს ელა-
პარაკებოდენ, და მუდამ მივი-
დოდენ და მოვიდოდენ. შემდ-
გომად ერთი სულხავთა¹⁰⁶
შვილთაგანი ხვანთქართან მივი-
დოდა, ყირიმს მივიდა, მუნ იყო
და შემდგომად არღა იქმნა უწყე-

97 A რომელიცა ჩვენ ესრეთ ჩვენ ვსცანი, B რომელიცა ჩვენ ვსცანი ესრეთ.
98 B გაამაგრეო. 99 A წამოდევ. 100 B მანდამ. 101 B დალისტანს. 102 AB ამჟამად.
103 B რომელიცა. 104 A ქართლს და კახეთს, B ქართლსა და კახეთსა. 105
A უკვე. 106 A სურხავთა, B სუხავთა.

მუხის კაცნი, ან უცემისა, და მის კაცნი, და ან შამხალის კაცნი, და ან რომელნიმე დალისტანის ადგილები, და ზოგნი ლეკნი კიდევ შემოგვიერთდნენ რომელთა-მე მიზეზებითა.

აღწერა შაჰისა

შაჰის ხანი, რომლის პაპას ჰაჯი ჩალაბი ერქვა და ამ ჰაჯი ჩალაბის მამა სომხის ხუცესი იყო, და თვითონ ჰაჯი ჩალაბი გარდაქცეული იყო მაჰმადიანობასა ზედა, და ოსტატობითა რითმე დაიჭირა ის ადგილი ჰაჯი ჩალაბმან. ძველად ეს ადგილი კახეთის სამეფოს ნაწილი ყოფილა და ძალით წართმევიათ მაჰმადიანთაგან დროთა შაჰაბაზ არარკელისა, სპარსეთის კელმწიფისათა. ამას შინა მსახლობელნი არიან მრავალნი ქრისტიანენი სომეხნი ცხადად და ქართველნი ფარულად, მაჰმადიანთა შიშითა. ძვეს ქვეყანა ესე შირვანის შემოდევნებით იალბუზის კალთის ქვეშე და კახეთის დასწორე-

ბულ, თუ რა იქმნა ანუ სადათ წარვიდა. და ითქვა ჟამთა რაოდენთამე შემდგომ, რომ ვითამც ხვანთქარს ჯარის-თაობა მიეცეს იმისათვის¹⁰⁷. სრულიად ქვეყანასა ზედა განცხადებულა, თუ ვითარ გულსმოდგინებით მტერობენ საქართველოს ანუ კუმუხის კაცნი, ან უცემის¹⁰⁸ და იმის კაცნი, და ან რომელნიმე დალისტანის¹⁰⁹ ადგილში. და ზოგნი ლეკნი კიდევ შემოგვიერთდნენ რომლითამე მიზეზითა.

აღწერა შაჰისა

შაჰის ხანი, რომლისა პაპასა ჰაჯი ჩალაბი ეწოდებოდა და ამ ჰაჯი ჩალაბის მამა სომხის ხუცესი იყო, და თვითონ ჰაჯი¹¹⁰ ჩალაბი გარდაქცეულ იყო მაჰმადიანობასა¹¹¹ ზედა. და ვერაგობითა რომლითამე დაიჭირა ადგილი იგი ჰაჯი ჩალაბმან. ძველთაგან ადგილი ესე კახეთისა სამეფოს ნაწილი ყოფილა და ძალით წაურთმევიათ¹¹² მაჰმადიანთაგან დროთა შაჰაბაზ¹¹³ პირველისა¹¹⁴ სპარსეთის¹¹⁵ კელმწიფისათა. მას¹¹⁶ შინა მსახლობელნი არიან მრავალნი ქრისტიანენი¹¹⁷ სომეხნი ცხადად და ქართველნი ფარულად, მაჰმადიანთა შიშითა. ჰსძევქს ქვეყანა ესე შირვანის შემოდევნებით¹¹⁸,

107 B ამისათვის. 108 B უცემისა. 109 B დალისტანისა. 110 A აჯი. 111 A მაჰმადიანობას. 112 B წაურთმევიათ. 113 A შაჰაბაზ. B შაჰბაზ. 114 B პლისა. 115 B სპარსეთისა. 116 A ამას. 117 A ქრისტიანენი. 118 B შემჩვენებით (sic).

ბით მიდევნებითა. მთად იალბუ-
ზი აქუს და ბარიცა აქუს, და
არს კახეთზე აღმოსავალით კერძო.
შემძლებელი არის თავისავე ქვეყა-
ნაში სამის ათასის მეომრის კა-
ცის გამოყვანისა. დღევანდლამდის
ჩვენსა და იმათში დიდი მტერო-
ბა იყო ხანდახან, და ოდესმე მშვი-
დობა და შერიგება იყო.

აღწერა ალის სულთანისა

ალის სულტანი, რომელიც ძვე-
ლად კახეთის მეფის ერთი მთა-
ვარი არის და კახის სულტანად
სახელდებული, და დროთა შაჰბაზ
პირველისათა გაჰმამადიანებული,
და გამდგარი კახეთის სამეფოსა-
ანგ, და ესეცა აღმოსავალით ძვეს
კახეთზე.

აღწერა ჭარის ხეობისა, ჯინი- ხისა, თალისა და ბელაქნისა

თალის ხეობა, ჯინის ხეობა და
ბელაქნის ხეობა, ესენი უბატონო-
ნი არიან და ამათი ხალხი ვაკის
რაიათი თარაქამაა, რომელშიაც
იპოვებინ მცირედნი ქრისტიანე-
ნი, ზოგნი მართლმადიდებელნი
ფარულად და ზოგნი სომეხნი
არიან განცხადებულად. ძველად
ეს ადგილები სულ კახეთის სამე-
ფოს ნაწილები არიან და ამ მახ-

იალბუზის კალთის ქვეშე¹¹⁹ და კა-
ხეთის დასწორებით მიდევნებითა.
მთად იალბუზი აქეს, რომელიც
კახეთზედ აღმოსავლით¹²⁰ კერძო
ძევს]. შემძლებელი არის თავისავე
ქვეყანაში სამის ათასის მეომრის
კაცის გამოყვანისა. დღევანდლამ-
დის ჩვენსა¹²¹ და იმათში დიდი
მტერობა იყო, ხანდიხან და ოდეს-
მე მშვიდობა და შერიგება იყო.

აღწერა ალის სულთანისა, ჭა- რელთ¹²² და იმ ძირიგისა

ალის სულტანი, რომელიც ძვე-
ლად¹²³ კახეთის მეფის ერთი მთა-
ვარი არის და კახის სულტანად
სახელდებული და დროთა და¹²⁴
ჟამთა შაჰბაზ¹²⁵ პირველისათა გა-
მახმადიანებულნი¹²⁶ და გამდგარი
კახეთის სამეფოსაგან. და ესეცა¹²⁷
აღმოსავლით¹²⁸ ძევს კახეთზედა.
ჯინიხის კეობა¹²⁹, თალის კეობა¹³⁰,
ჭარის კეობა¹³¹, ბელაქნის კეობა,
ესენი უბატონონი არიან. და ამა-
თი ხალხი ვაკისა¹³² რაიათი¹³³
თარაქამა[ა], რომელშიაც იპოე-
ბიან¹³⁴ მცირედნი ქრისტიანენი¹³⁵,
ზოგნი მართლმადიდებელნი ფა-
რულად და ზოგნი სომეხნი არიან
განცხადებულად. ძველად ეს ად-
გილები სულ კახეთის სამეფოს
ნაწილნი¹³⁶ არიან, და ამ მახლო-
ბელ ჟამებში¹³⁷ მრავალჯერ უმსა-

119 B ქვეშ. 120 A აღმოსავალით. 121 A ჩვენს. 122 A ჭარეთი. 123 A ძველად. 124 B დროთა და abs. 125 B შაჰბაზ. 126 AB გამახმადიანებულნი. 127 A ესეც. 128 A აღმოსავალით. 129 A კეობა. 130 A თალის კეობა abs. 131 A კეობა. 132 B ვაკის. 133 A რაიათი. 134 A იპოვებინ. 135 A ქრისტიანენი. 136 A ნაწილები. 137 B თემებში.

ლობელს უამებში მრავალჯერ უმსახურიათ კახეთის მეპატრონეთათვის, და ეს ადგილები მოიხრებულა შაჰბაზ პირველისა დროთა, და ამ მოიხრებულს ადგილებზედ ზოგი თათარი თვითონ დაუსახლებია შაჰბაზს და ზოგნი ლეკნი თვითონ გარდმოსახლებულან და დაშენებულან. ამათ დაღისტანის იალბუზზედ უყუდიათ ზურგი და ძალიც იმათგანა აქუსთ. შიგა და შიგ ის ქვეყნები ხან შემორიგებულნი არიან ჩვენთან და ხან აშლილნი. შამახიდამ ბელაქნამდის მრავალჯერ ჩვენს მტერობაზედ ერთნი ყოფილან; და დაღისტანის ძალს გარდა შეუძლია ამ ძირობასა მეომრის კაცის გამოყვანა ხუთის-ექუსის ათასისა: ესენი სულ კახეთის მიწაში სახლობენ და ქისიყის ასე ახლოს მეზობელნი არიან, რომ სოფლით სოფლადმდე ზოგი ოცდათი ვერსი არის და ზოგი ოცდახუთისა, და არს ქვეყანა ესე ძნელად შესასულელი, ტყიანი, მრავალწყლიანი და მაგარი.

აღწერა ხუნძახისა

ხუნძახის მთავარი, რომელიც არის ავარი, დაღისტანში, და არს ქვეყანა ამისი მთის ადგილი; თავისი ყმა მეომარი გამოუა ათას

ხურიათ¹³⁸ კახეთის მეპატრონეთათვის¹³⁹, და ეს ადგილები აოკრებული¹⁴⁰ შაჰბაზ¹⁴¹ პირველის¹⁴² დროს. და ამ აოკრებულს¹⁴³ ადგილებზედ ზოგი თათარი თვითონ¹⁴⁴ დაუსახლებია შაჰაქბაზს¹⁴⁵ და ზოგნი ლეკნი თვითონ¹⁴⁶ გარდმოსახლებულან¹⁴⁷ და დაშენებულან. ამათ დაღისტანის იალბუზზედ¹⁴⁸ უყუდიათ ზურგი, და ძალიც იმათგანა¹⁴⁹ აქესთ¹⁵⁰. შიგა და შიგ¹⁵¹ ხან შემორიგებულნი არიან საქართველოს მეფესთან და ხან აშლილნი. შამახიდამ¹⁵² ბელაქნამდის მრავალჯერ საქართველოს მტერობაზედ ერთნი ყოფილან. დაღისტანის ძალს გარდა შეუძლიათ ამა ძირობისა მეომრის კაცის გამოყვანა ხუთის-ექვისის¹⁵³ ათასისა. ესენი სულ კახეთის¹⁵⁴ მიწაში სახლობენ და ქისიყისა. ესრეთ ახლო¹⁵⁵ მეზობელნი არიან, რომ სოფლითი სოფლადმდე ზოგი ოცდაათი ვერსი არის და ზოგი ოცდა ხუთისა. და არს ქვეყანა ესე ძნელად შესასულელი, ტყიანი, მრავალწყლიანი და მაგარი.

აღწერა ხუნძახისა

ხუნძახის მთავარი, რომელიც არის დაღისტანში, და არს ქვეყანა ამისი მთის ადგილი. თავისი¹⁵⁶ ყმა მეომარი გამოვა ათას ხუ-

138 B უმსახურნიათ. 139 B მეპატრონეთათვის. 140 B აოკრებულ. 141 B შაჰბაზ. 142 A პირველისა. 143 B აოხრებულ. 144 A თვითონ. 145 A შაჰბაზს, B შაჰბაზ. 146 A თვითონ. 147 B გარდმოსახლებულან. 148 B იალბუზზედ. 149 B იმათგან. 150 B აქუსთ. 151 B შიგა და შიგ. 152 A შამახიდამ. 153 A ექვისისა, B ექვისის (sic). 154 B კახეთისა. 155 B ახლო abs. 156 B თვისი.

ხუთასი, და როდესაც მოინდომებს, დალისტანში იშოვნის თხუთმეტს-თექვსმეტს ათასს კაცს, და არს კახეთზედ აღმოსავალსა და ჩრდილოს საშუალ. ძველად კახეთის მეფის ერისთავი ყოფილა; ჟამთა ვითარებისაგან და მოჰამადიანთ ძალისაგან სხუა ადგილებიც მრავალი ჩამოქუთმევიათ კახეთსა და ესეც მიღებიათ. ესენი წინა ხანებში ხან შემორიგებული იყო ჩვენთანა და ხან არა; მასუკან დიდი მტერობა მოინდომა ჩვენზედა, დალისტანის ჯარით მოვიდა უეცრად და ქართლში ერთს ციხეს შემოადგა; შევებენით და დიდად დამარცხდა ჩვენგან, ძალითა ღვთისათა, და მრავალნი ამოსწყდნენ. მეორეს წელიწადზედ კიდევ შური იძია ჩვენზედა და მეორედ წამოვიდა კიდევ დალისტანის ოცდაორი ათასის ლეკითა, და რაც კახეთის მეზობლები იყუნენ შირვანს ზევით, ანუ განჯელნი, ამათაც ძალი მოსცეს, ჰაჯი ჩალაბი შვილი და აღის სულტანი თვითონ იყუნენ, კარელნი, თალაღელნი და სულ იმ ძირობის კაცნი, — ესენიც იქნებოდნენ ათი-ათასი კაცი, და კახეთის ერთს ციხეს შემოადგნენ; სანამდის ჩვენ ჯარს შემოვიყრიდით, ჩვენს მისულამდის, წინათვე ჯარი მივაშვე-

თასი. და როდესაც მოინდომებს, დალისტანში იშოვის თხუთმეტს-თექვსმეტს¹⁵⁷ ათას¹⁵⁸ კაცს¹⁵⁹. და არს კახეთზედ აღმოსავალსა და ჩრდილოსა საშუალ. ძველად კახეთის მეფის ერისთავი ყოფილა. ჟამთა ვითარებისაგან და მაჰმადიანთა¹⁶⁰ ძალისაგან სხვა ადგილებიც მრავალი ჩამოქუთმევიათ კახეთსა¹⁶¹ და ესეც მიჰღებიათ¹⁶². ესენი წინა¹⁶³ ხანებში ხან შემორიგებული იყო საქართველოს მეფეს ირაკლისთან და ხან არა. შემდგომ დიდი მტერობა¹⁶⁴ მოინდომა ჩვენზედა, დალისტანის ჯარით მოვიდა უეცრად და ქართლში ერთს ციხეს შემოადგა. შევებენით და დიდად დამარცხდა საქართველოს მეფის ირაკლის მეორისაგან ძალითა ღვთისათა, და მრავალნი ამოსწყდნენ. მეორეს წელს კვლად შური იძია საქართველოზედ და მეფეს ირაკლის ზედა, და მეორედ წარმოვიდა კიდევ დალისტანის ოცდაორის ათასის ლეკით. და რაც კახეთის მეზობელნი იყვნენ შირვანს¹⁶⁵ ზევით, ანუ განჯელნი, ამათაც ძალი მისცეს. [ჰაჯი ჩალაბის შვილი და აღი-სულტანი თვითონ იყვნენ, კარელნი¹⁶⁶, თალაღელნი და სრულიად იმ ძირობის კაცნი, ესენიც იქმნებოდნენ ათი ათასი კაცი. და კახეთს¹⁶⁷ ყვარ-

157 B თექვსმეტს abs. 158 A ათასსა. 159 A კაცსა. 160 A მამადიანთა. 161 AB კახეთისა. 162 A მიღებიათ. 163 B წინა abs. 164 B მტრობა. 165 A შირვან. 166 B ჯარელნი. 167 B კახეთ

ლეთ და ციხიდან მრავალი კაცი ამოუწყდათ და სირცხვილეულნი გაბრუნდნენ. მასუკან ჩვენთან შემორიგება მოინდომა, ჩვენც შევრიგდით და მცირეს რასმე ჯამაგირს ვაძლევთ. კახეთის საზღვრიდან ოთხის დღის სავალი გზა არის. თუმცა ეს ხუნძახის მთავარი შემორიგებული არის, მაგრამ იმას რაც კაცი ყავს, ისინი კი ქურდულად გუმტერობენ ჩვენ ქვეყანაში.

აღწერა დიდო-ქისტისა, ღლი-ღვო-ფურაფურისა, თუზ-ფზავ-ხვსურისა და კვზია

კიდევ კახეთის სამეფოს ნაწილი, რომელიც კახეთზედ ჩრდილოდ კერძო არიან ოთხი თემნი, — დიდოეთი, ქისტი, ღლიღვი და ზურ-ზუკი ლეკთაგან მიგუხმიან და გაჰუმამდიანებიათ. ახლა ცდილობენ და სურსთ, რომ თუშეთი და ხევსურ-ფშავი და კევი, რომელიც რუსეთის საკელმწიფოა და საქართველოს შემოსავალი და

ლის¹⁶⁸ ციხეს შემოადგენ¹⁶⁹. სანამდინ მეფე ირაკლი ჯარს შემოიყრიდა, მეფის მისვლამდინ¹⁷⁰ წინაშე ჯარი მიეშველა მეფის ირაკლისაგან, და მრავალი კაცი ამოუწყდათ ციხიდან და სირცხვილეულ¹⁷¹ უკუნ-იქცნენ¹⁷². შემდგომად შემორიგება მოინდომა მეფეს ირაკლისთან და შერიგება მოხდა¹⁷³. და მცირე რამე ჯამაგირი მიეცა მეფის ირაკლისაგან. ხოლო¹⁷⁴ კახეთის¹⁷⁵ საზღვრიდან ოთხის დღის სავალი¹⁷⁶ გზა არის. თუმცა თვითონ¹⁷⁷ ეს ხუნძახის მთავარი შემორიგებული¹⁷⁸ არის, მაგრამ ამას რაც კაცი¹⁷⁹ ჰყავს, ისინივე¹⁸⁰ ქურდულად¹⁸¹ მტერობენ ქართლსა და კახეთს¹⁸².

აღწერა დიდო-ქისტისა, ღლი-ღვისა, კურაქისტისა,¹⁸³ თუზ-ფზავ-კვსურისა¹⁸⁴ და კვზისა

კიდევ კახეთის სამეფოს ნაწილი, რომელიც კახეთზედ ჩრდილოს კერძო არიან ოთხი თემი: დიდოეთი¹⁸⁵, ქისტეთი, ღლიღვი და ძურძუკი, ლეკთაგან მოგვხმიან და გაუმამდიანებიათ¹⁸⁶. ახლა ცდილობენ და ჰსურთ¹⁸⁷ რომე¹⁸⁸ თუშეთი და კევსურ-ფშავი¹⁸⁹ და კევიც, რომელიც რუსეთის საკელმწიფოსა¹⁹⁰ და საქართველოს¹⁹¹

168. B ყარარლას (sic). 169 B შემოადგენ. 170 B მისვლამდი. 171 B სირცხვილეულნი. 172 B უკან-იქცნენ. 173 B მოჰხდა. 174 B ხოლო abs. 175 A კახეთისა. 176 A სავალით. 177 AB თვითონ. 178 A შემორიგებულ. 179 A კაცი, 180 ისინივე (sic). 181 A ქურდულად. 182 AB კახეთსა. 183 B ძუძუკისა. 184 B ხევსურისა. 185 B დიდოეთი (sic). 186 A გაუმამდიანებიათ. 187 B ყურსით (sic). 188 B რამე. 189 B კევსური-ფშავი. 190 B სახელმწიფოს, 191 AB საქართველოსა.

გასაველი გზა არის, ესეც დაიპყრან და თავიანთ სარწმუნოებაზედ მიიზიდონ, და იმათი ჰაზრი ეს არის: რომელნიც ნათესავნი არიან ოსნი, და ანუ სხუა გვარნი ნათესავნი ამ მთებში იმყოფებიან — ესენი ყირიმამდის სულ გაჰამამადიანონ, და ამ მთასა შინა არა მცირედნი არიან ახლად მიქცეულნი იმათს სარწმუნოებაზედ და ნიადაგაც იქცევენ.

აღწერა გადმოუსავლისა გზისა

და ეს გზა რომ დაგვიწერია — ეგუბის რუსეთის საკელმწიფოში ასე განცხადებული იყოს, რომ ასეთი რამ იყოს ვითომ გაკეთებაზედ ბევრი სარჯელი მოუნდეს, — ამის გაკეთება ჩვენგან ადვილად შეიძლება. და ამ გზაზედ ჩიმი არის, რომელიც საზღვარი არის. იქიდან მოკიდებული რაც მთა არის ორმოცი ვერსი იქნება, და ამ ორმოცს ვერს იქით და აქეთ სულ ვაკე არის, და ამ ორმოცის ვერსის მთის გზაზედ შიგ და შიგ გააკებული გზა ბევრი არის.

აღწერა ქერიმხანისა

ქერიმხან, რომელიც არის დღეს აღმდგარი და შირაზსა ზედა, და სპარსეთი, რომელიც ოთხს ნაწილად გაყოფილი არის — ადრიბე-

შემოსავალ¹⁹²-გასაველი გზა არის, ესეც დაიპყრან¹⁹³ და თავიანთ¹⁹⁴ სარწმუნოებაზედ¹⁹⁵ მიიზიდონ¹⁹⁶. და იმათი¹⁹⁷ აზრიც¹⁹⁸ ეს არის: რომელნიც ნათესავნი არიან ოსნი და ანუ¹⁹⁹ სხვა-გვარნი, ამ მთებში იმყოფებიან, ესენი ყირიმამდის გაამახმადიანონ. და ამ მთასა შინა არა მცირედნი არიან ახლად მოქცეულნი²⁰⁰ იმათს სარწმუნოებაზედ და ნიადაგაც აქცევენ. და ეს გზა რომ დაგვიწერია, ეგების რუსეთის კელმწიფოებაში ასე განცხადებულ²⁰¹ იყოს, რომ ასეთი იყოს, რომ გაკეთებაზედ ბევრი სასჯელი მოუნდეს, ამისი გაკეთება ჩვენგან ადვილად შეიძლება. და ამ გზაზედ ჩემი სოფელი არის, რომელიც საზღვარი არის. აქიდან მოკიდებული²⁰² რაც მთა არის, ორმოცი ვერსი იქნება²⁰³. ამ ორმოცს ვერსს იქით და აქეთ სულ ვაკე არის, და ამ ორმოცის ვერსის მთის გზაზედ შიგადაშიგ ვაკე უფრო ბევრი არის.

აღწერა ქერიმხანის საჰმეებისა²⁰⁴

ქერიმ ხანი, რომელიც არის²⁰⁵ დღეს აღმდგარი და შირაზსა ზის, და სპარსეთი, რომელიც არის ოთხ ნაწილად განყოფილი: ადრიბეჯა-

192 B შემასავალ. 193 B დააპყრეს (sic). 194 A თავიანთ (sic). 195 A სარწმუნოებაზედ. 196 B მიზიდონ. 197 B იმაში. 198 B ჰაზრიც. 199 B ნუ. 200 B მიცემულნი. 201 B განცხადებული. 202 A მოკლებული. 203 A იქნება. 204 B საქმებისა. 205 B არის abs.

ქანად, არაყად, ქარსისტანად და ხვარასანად, და კ'დ ქონან ადგილებიც სხუანი გილანისა, მაზანდარისა და ამადანისა, ამ სპარსეთის ოთხის ნაწილისაგან ადრიბე-ქანში უჭირავს მცირედი რაჰმე, არაყი სრულებით უჭირავს, ხვარასანში სულ არა უჭირავს რა, ქარსისტანი (დაბეჭდილში: ქარსისისტანი), რომელიც არის შირაზი, უჭირავს; ესენი, რაც რომ უჭირავს, რომელნიმე ოდესმე მორჩილ არიან და ოდესმე ურჩნი; გილან-მაზანდარელნი და ამადანელნი—ესენი კი ემსახურებიან; ამან მრავალი გამოცდილება მიიღო გამარჯვებისა და დამარცხებაში, და ახლა რომ იმის საქმესა და განზრახვაში სჩანს—შირაზს გარეთ გამოსვლა აღარსად ნებაგს, ჰყვენთან მეგობრობას იჩემებს, კაცსა და წიგნს გვიგზავნის, მაგიერს კაცსა და წიგნსა ჩვენც უგზავნით.

აღწერა ასურთა

სირიელნი, რომელნიცა იმყოფებიან საშუალ სპარსეთისა და ოთმანიანთა, და არიან ერნი მრავალნი, მჭონებელნი მთისანი, თუ ბარისანი, სარწმუნობით სრულიად ქრისტიანენი, ვითარ რაო-

ნად, არაყად²⁰⁶, ფარსისტანად²⁰⁷ და ხვარსნად²⁰⁸, და კვალად ჰქონან²⁰⁹ ადგილები სხვანცა: გილანისა, მაზანდარისა²¹⁰ და ამადანისა. ამ სპარსეთის ოთხი²¹¹ ნაწილისაგან²¹² ადრიბექანი უჭირავს მცირედი რაჰმე, არაყი სრულებით უჭირავს, ხვარასანი²¹³ სულ არ უჭირავს, ფარსისტანი²¹⁴, რომელიც არის შირაზი, უჭირავს. ესენი, რაც რომ უჭირავს, რომელნიმე ოდესმე მორჩილნი არიან და ოდესმე ურჩნი. გილან²¹⁵, მაზანდარა და ამადანი²¹⁶—ესენი²¹⁷ ემსახურებიან. ამან მრავალი გამოცდილება მიიღო გამარჯვებასა და დამარცხებაში, და ახლა რომ ამის საქმესა²¹⁸ და განზრახვაში ჰსჩანს, შირაზს²¹⁹ გარეთ²²⁰ გამოსვლა²²¹ აღარსად ჰნებაგს²²². მეფეს²²³ ირაკლისთან მეგობრობას²²⁴ ჩემობდა. კაცსა და წიგნსა მეფე ირაკლიც²²⁵ უგზავნიდა.

206 A არაყად. 207 A ფარსისტანად. 208 A ხვარსნად. 209 A ჰქონან. 210 B მაზანდარისა. 211 A ოთხის. 212 B ნაწილისგან. 213 B ხვარსანი. 214 A ფარსისტანი. 215 B გილან abs. 216 A მადიანი, B ამათთანა (sic). 217 B ესენი. 218 A საქმეს. 219 B შირას. 220 A გარეთ. 221 A გამოსვლა. 222 B ნებაგს. 223 A მეფისა. 224 B მეგობრობს. 225 A ირაკლის.

დენნიმე მილიონნი, და უფროსი ერთი გამოცდილნი ბრძოლათა შინა. ერთი წელიწადი არის, რომ მრავალჯერ მოგვივლინეს კაცნი ვედრებისანი სამღუდელონი, ეპისკოპოსნი და მღუდელნი, ანუ თუ მთავართაგანნი, გვევდრნენ და გვევდრებიან იქილამ აყრასა და ჩვენს ქვეყანაში მოსულასა. ამათგანნი ზოგნი ჩვენხედ დიდად შორიელნი არიან და ზოგნი მახლობელნი; ჩვენც აღმხედრებას ვაპირებდით, და რომელთაც მახლობელებს სირიელთ ჩვენი ხელი მისწვდებოდა, იმათს მოყვანას ვაპირებთ და შორიელთაცა ზედასხუაგვარ კელი მიცემას, როგორც ჩვენგან შეიძლებოდა, და ამ განზრახვასა შინა რა ვიყვენით, მაშინ წარმოგვიდგა ღვთის განგებული აღრჩევა ესე მისის დიდებულებისა ყდ მოწყალისა კელმწიფისა — მოხედვა საზოგადოდ ყოველთა ქრისტიანეთა ზედა, და ჩვენ დიდებულებისა მისისა სამსახურისა ღონისძიებაში შევედით და ვართ, და ოდეს ყდ მოწყალის ხელმწიფის მზის თუალის სახე შუქი გამოუბრწყინდებათ ჩვენის მხრის ქრისტიანეთა და მისის დიდებულების ხელი დაგვეფარება, მაშინ ამ სირიელთა ერისა და ადგილისაგან ძალსა არა მცირედსა მოვირთხამთ ჩვენს მახლობელთა ზედ და ბარის კაცთა ზედ, რომელსაც ადგილზედ ხელი მიგვიწვდება, იმათ ჩვენს ქვეყანაში მოვიყვანთ და აქედამ მოვირთავთ

იმათ ძალსა, და შორიელთა,
რომელნიცა მათა და სიმა-
გრეთა შინა არიან, და რაც ერ-
თის მხრის მაჰამადიანთ ეგ უნდათ,
რომ არას ემორჩილებიან,—ამათ
თავიანთ ადგილიდამ შემოვიერ-
თებთ, და ქრისტიანობის მტერ-
თზედ აღმხედრდებიან, და აღვამ-
ხედრებთ.

ეს ინსტრუქცია მ. ბ. კანცელა-
რისად მირომევედ კეთილ შესა-
ბამობით ვრაცხეთ,—ამისთვის
აქაურნი საქმენი და გარემოებათა
ჩვენთან მ. ბ. იუწყოს.

I n d e x n o m i n u m

- ადრიბეჯანი 28—29,29,
 აგარი 25,
 ალექსი [მესხიშვილი] 15,
 ალისულტანი 24,26,
 ამადანი 29,
 არარატი 16,17,
 არაყი 29,
 ასურნი 29,
 ახალციხე 15,
 ახალციხელნი 16,

 ბაიაზეთი 17,18,
 ბაიაზეთელნი 17,
 ბაქო 21,
 ბელაქანი 25,
 ბელაქნის ხეობა 24,

 ბანჯა 18,19,21,
 განჯელნი 26,
 გილანი 29,

 ღავით [ალექსის-ძე, რექტორი] 15,
 დარუბანდი 21,
 დალისტანი 21,22,23,25,26,
 დიდოეთი 27,

 მრანი || ჰერანი 17,21,
 ერევანი 17,19,

 ზემო-ქართლი 15,
 ზურზუკი 27,

 თათარი 25,
 თალალელნი 26,
 თალის ხეობა 24,
 თელავი 15,
 თრიალეთი 15,
 თუშეთი 27,

 იალბუზი 24,25,
 ირაკლი II 18,19,20,22,26,27,29,

 ქახეთი 22,23,24,25,26,27,
 კახი 24,
 კუმუხი 25,22—23,

 ლეკი || ლეკნი 16,18,19,21,23,25,26,27,

 მაზანდარი 29,
 მახმადიანნი || მაჰმადიანნი 16,20,23,
 24,26,27,28,31,

 ნალჩევანი || ნახჩევანი 21,

 ოთმანიანნი 29,

 რუსეთი 27,28,

 საათაბაგო 15,
 სალიანი 21,
 სალმასი 17,
 საქართველო 15,18,19,20,22,23,25,26,27,
 სირიელნი || სირონი 18,30,

სომეხნი 16,17,19,20,21,23,24,

სომხითი 15,16,17,

სპარსეთი 20,23,28,29,

სპარსნი 20,

სულხავი 21,22,

ტფილისი 19,

უცემი 23,

ზარსისტანი 29,

ფშავეთი 27,

ქართველნი 16,23,

ქართლი 15,18,19,22,26,27,

ქარსისტანი 29,

ქერიმ-ხანი 28,

ქისიცი 25,

ქისტეთი 27,

ქრისტეანენი || ქრისტიანენი 15,16,

17,18,20,23,24,29,30,

ქუროთები 17,

ლლიღვი 27,

შარაბალი 19,

ყარაღალი 21,

ყარსი 16,17,

ყვარლის ციხე 26-27,

ყიზილბაში 18,

ყირიმი 22,23,

ყუბა 21,

ყუბახანი 21,22,

შამახი || შამახია 25,

შამხალი 23,

შაქი 22,23,

შაჰაბაზ I 23,24,25,

შირაზი 23,29,

შირვანი 19,21,22,23,26,

ჩალაბი | ჰაჯი- 23,26,

ჩიმი 23,

ძურძუკი 27,

ჭარელნი 24,26,

ქარის ხეობა 24,

ხამსა 19,20,21,

ხევი 27,

ხეცსურეთი 27,

ხვარასანი 29,

ხუნძახი 25,27,

ჯინიხის ხეობა 24,

ჯოჰანშირ 20,21,

ჰაჯი-ჩალაბ 23,26,

დ ა მ ა ტ ე ბ ა

„საქართველოს მეზობელ მხარეთა აღწერა“ პირველი რედაქციისა, ე. ი. 1769 წელს შედგენილისა, კარგა ხანია რაც შეგულებოდა ქუთაისის სამხარეთმცოდნეო მუზეუმის ხელნაწერთა შორის, სახელდობრ მარტვილის კოლექციაში, მაგრამ ამ ფაქტის დადასტურება დღემდე, სამწუხაროდ, ვერ შეეძელ. სამაგიეროდ, ხანგრძლივი ძიების შემდეგ, დოც. ილია აბულაძისა და ასპ. ქეთევან სანიკიძის მეგობრული დახმარებით, გამოაშკარავდა იმავე „აღწერის“ მეორე რედაქციის, ე. ი. დავით-რექტორისეულის, მესამე ვერსია (C), რომლის ასლი დაწვრილებითი აღწერითურთ თავაზიანად მომაწოდა ქ. სანიკიძემ (ამა წლის 25/IX).

„აღწერა“ მოთავსებულია № 203 ხელნაწერში, რომელიც სხვადასხვა შინაარსის ნაწარმოებთა კრებულს წარმოადგენს. თვით ხელნაწერი გრიგოლ ლორთქიფანიძის კუთვნილია და მოთავსებულია უკანასკნელის ძმის, კირილე ლორთქიფანიძის კოლექციაში; ხელის მიხედვით მიეკუთვნება მე-XIX საუკუნეს. დაწერილია ქალაქდზე ზომით 21,8 × 34,5 ს. (ტექსტი 6,5 × 30 ს.), მხედრულად, შეიცავს 160 დაწერილ გვერდს, სადაც 138—144 გვერდები უკავია თვით „აღწერას“-ს, ხოლო 116—137 გვ. ანტონ კათალიკოზის „მოხსენება“-ს.

ანტონ კათალიკოზის „მოხსენება“ იწყება შემდეგი სიტყვებით: „მის მაღალ მსვლელობასა ღენერალ მაიორს ივან ლვოვიჩს კიზლარის კომენდანტს როუნდორს. მე უღირსი კათალიკოსი სდ საქართველოჲსა მოვახსენებ მათგან ბრძანებისა მებრ თხოვისა, რომელსაც დაღათუ მრავალ განსაცდელ შემთხვევისაგან დავიწყებით სახელნი ანუ გარდაცვალებანი მეფეთა, სახელნი მეფეთა საქართველოჲსათა და თვითო თითოდ არღარა მახსოვან, მაგრამ სახელოვანთა მეფეთა სახელნი ანუ გარდაცვალებანი მეფეთა გვართან და ანუ განყოფანი ნათესავთანი სამ სამეფოდ, ესენი არიან, რომელნიცა ძველთა შა მატიანეთა საქართველოჲსათა წარმიკითხავან“. როგორც ქ. სანიკიძის აღწერიდან ჩანს, ტექსტი შეიცავს 16 სიტყვას და მათში მოთხრობილია საქართველოს თავგადასავალი დასაბამიდან ერეკლემდის. „... გარნა რაჲვეცა აქვს დღეს კახთა მეფესა, ახალშენ არიან ყველანი, ვსთქვათ კვალად ესეცა ვდ დელა ირაკლი მე-II, რომელი

არს დღეს მეფედ, კახთა ასული იყო. მეფეთა ქართველთასა ვახტანგ მე-4-ისა დაჲ მეფისა ბაქარისა“.

დავით-რექტორისეული „აღწერა“ კი იწყება შემდეგი სათაურით: „მე, უმცირესი ვინმე, ძე ალექსისა და თელავის ქალაქის სემინარიის რექტორი, დავით, მოვახსენებ მეზრ თხოვისა მათისა და რომელთამე, საქართველოჲსა მეზობელთა მხარეთა ადგილთა, ამის უკვე წერილითა აღუწერ იქუქენსა მალალ მსვლელობასა ლეოლრაფიურებ, რომელ არს ინსტრუქცია“ (რაც შავადაა აწყობილი, არ მოიპოვება A და B ვერსიებში).

ეს ახალი ვერსია (C) დავით-რექტორისეულის რედაქციისა „საქართველოს მეზობელ მხარეთა აღწერისა“-ს საერთოდ ცოტად განსხვავდება ცნობილ ვერსიათაგან (A და B). ხოლო განსხვავებანი, გარდა ზემოდ აღნიშნულის ფრიად საგულისხმო დამატებისა თვით სათაურში, გამოწვეულია მით, რომ ხელნაწერი გვიანდელი დროისაა და ზოგი რამ გადამახინჯებულია გადამწერის მიერ, მაგალითად: „ხამსა“-ს ნაცვლად წერია „ხამი“ (აღწერა ხამისა), „სპათაგან დამარცხდენ“ — „სპარსთაგან დამარცხდენ“, „კუმუხი“ — „კუმისი“ (აღწერა კუმისისა) „ხუნძახი“ — „ხუნგაზი“ (აღწერაჲ ხუნგაზისა). ამასთანავე აღსანიშნავია ისიც, რომ ერთს სადავო ადგილს, სადაც პირველს რედაქციაში ნათქვამია: „ამ გზაზედ ჩიმი არის“, ეს მესამე ვერსია სრულიად ეთანხმება მეორე რედაქციის დანარჩენ ვერსიებს: „ამ გზაზედ ჩემი სოფელი არის“.

აქტივობების

მ. XVIII - XIX ს. ს. ბიზნესი

სახელმწიფო
კარტოგრაფია

საქართველოს რესპუბლიკის ტერიტორიაზე
დასრულებულია

8360 1 8. 50 3.

947.92(093)

3 543

Геогр. О-во Грузии

Проф. ЛЕОН МЕЛИКСЕТ-БЕКОВ

„Описание сопредельных с Грузией стран“

Второй половины XVIII века

(как материал для исторической географии Юго-Кавказа)

Тифлис—1935